

dievals a una part de les potes del cavall, segurament el cos tubular de la pota, cobert per l'ungla o peülla de la bèstia, que és el que aquestes obres anomenen la «çabata» (no pas el 'turmell' com pregunta *AlcM*, guiant-se per l'endevineta fònica); en efecte també en llengua d'oc *tudel/tudeu* s'ha aplicat a parts del cos («gosier, larynx» *TdF*, «a bon tudèu il a bonne tête» *ibid.*).

I en català: «168, cure per aristella, 169 cura per garró, 170 cura per fals quarter, 171 cura de mal de *tudell* o de la ongle» en l'índex de la Manescalia de Bolonya (fi S. XIV), publicat pel P. Batllori; el qual, si s'hagués guiat pel seu índex, no ho hauria llegit malament com *cadell*, tal com fa en transcriure el text; però no podem dubtar a corregir-ho així en el passatge on s'explica aqueixa cura: «A.y molts cavalls a qui cahen les çabates; aquest mal los esdevé per ---; encare li cahen per altra rahó, que a vegades, com corren, ensapeguen, e axí la ungle colpege-s o-s meg[u]janj<a>» ment se fa putrefacció a dins, e aquella corrump la corona del peu d'alt, entre la corona e al cuyr, e departeix la ungle del mascle o *tudell* ---».

Potser havia de llegir: «o-s meganya mentre fa putr. ---». Batllori ja ho llegí bé, després, amb *t*: «de aquesta pólvora, gita-li-n sobre la untura de la mel, e 'n hom [lleg. e si hom] veu que-l mascle o *tudell* quire sobrepujar, gita-li aquestes pólvoras» (*AORBB* v, 205, 212). En la Manescalia o Pharmacologia de Klagenfurt, que és del mateix temps: «Sia curada la plaga ab unguent egipciac: però tota vegada guarda, al cavar, de no tocar al *tudell*» (*AORBB* III, 261=17 tir. p.). «Casques lo *tudell* --- qui és dins les ungles», en la Manescalia de Diez, fi S. xv (cita en *AlcM*, amb algun altre mot, no sé si ben llegit, però ens basten aquests).

Potser també és la mateixa paraula el «*tudell*, comporta d'una sèquia que es tanca amb una barra» que *AlcM* reporta de la Ribera del Sió; i en tot cas cert canonet metàl·lic dels instruments de buf: mot cat., i cast. *tudel* (< oc.), definit per Covarrubias «la fístola de metal que se inxiere en el boxón o en otro instrumento de boca».

En el *DCEC/DECH* vaig demostrar que també tenen essencialment la mateixa etimologia una sèrie de mots, on la vocal tònica oscil·la entre ú i o: vacil·lació tan pròpia de les onomatopeies (al capdavant totes dues són vocals de so profund, velar). Encapçalant-ho pel cast. *tuétano* [1423]], amb la seva variant antiga *tútano* [1438]. Forma aquesta que és també la de la *Celestina*, Rodr. de Reynosa, Eug. de Salazar, Alo. de Palència, la Bíblia jueva de Ferrara (1555); i altres fonts dels Ss. xv-xvi. I avui segueix essent la vulgar en tot el judeoespanyol, en molts parlars lleonesos, i en gairebé tota l'Amèrica espanyola. Així com en portuguès: on accentuen *tutano* des de Camões o les seves eds. Algunes de les fonts antigues ho apliquen al conducte intern de les plantes o de l'espínada (veg. les cites que hi dono, amb context clar en aquest sentit).

Fora d'Al. de Palència (a. 1490), però, en la majoria, des del conducte intern de l'espínada, o de tot altre

os, apareix traslladat al moll o medulla que l'omple; que és el sentit del cast. normal *tuétano*; cf. el cast. *caña* també en el sentit de 'moll de l'os'; la terminació àtona *-ano* és sabut que és molt corrent en castellà, on actua gairebé amb categoria de sufix (V. l'art. de MzPi. en la *Festgabe Mussafia*).

Aquí tenim, doncs, la variant τῑτ(τ)- amb o, diftongada com és normal en castellà, però resta *tótano* en part del judeoespanyol (Bíblia de Constantinoble). També proveït de sufix àton, si bé amb altra consonant final, tenim el mot català, com a nom d'un os, que també forma tub: *tòtol* «marraquina de animal» és la forma usual en el Ross. segons Alart, que en l'*InvLC* hi afegeix l'article del nostre Nebrissa (69): «*tòtul*: marraquina de animal: gran: talus; petit: taxillus; en grec: astragalus»; «*toto*: marraquina, ross.» *AlcM*; «*totos*: ossets» Grandó, *Voc. Ross. (Misc. Fabra, 203)*.

Doncs, aquí també tenim la variant amb -d-: «mall. *tódol*: osset de la cama o del turmell, que serveix per a jugar els nois» (*DAG*). A Eivissa sense el sufix àton: «nuestro juego de la *mariquina* —que así llamábamos a la taba— era diferente: las cuatro caras laterales tenían los nombres de *cul, post, rey y corretja*, y entraban también en el juego las dos extremidades, que denominábamos *tot*», JnCastelló (*Ibiza y Form.*, 79).

Ara bé això en el Princ. designa el broc d'un cànir i d'altres recipients de beure: «*tòt*: Besalú, Peralada, l'Escalà»: el broc pel qual omplen el cànir, la part del cànir oposada al gallet; ex.: «quan se trenca part del *tòt*, el cànir queda *estotat*» *DAG*. Jo ho he sentit a dir sobretot a gent de les comarques gironeses, però també a d'altres.

El meu pare mateix sovint usava aquest terme, i ell o molts altres solien precisar el *tot gros*, ço que donava lloc a una alteració per fon. sint. en *tòg gròs*, que podia estendre's a d'altres combinacions; on una forma alterada *toc* i a la locució *a toc* de per expressar 'a gallet (però bevent pel broc gros)', parlant d'un porró, una gerra etc. També això ho deia molt el meu pare (a *tòg da*); i d'un escrit d'ell (de c. a 1910-20) tinc nota: «Pompeius Gener es bevia l'aiguardent *a toc d'ampolla*». A Riells de Montseny hi ha una masia a la vall que en diuen avui *Cal Tòt*, explicat: «és perquè el masover era gros i petit com un *tòt*», 1964.

Doncs això també continua fora del nostre domini. *Tot* 'coll d'ampolla' en el Carcí i altres zones llenguadocianes. I és versemblant que també existís un arag. **toto* (o *todo*, ultracorrecció?): a la zona xurra de l'Alt Millars hi ha l'anomenada *Fuente de Todo* (Monzó, *AnCeCuVal*. XII, 1951, 248); que ens desvetlla la comprensió del nom del poble de *Fuendetodos*, de tremenda memòria (batalles de 1937 i 1938), en el Baix Aragó, vora el qual caigueren molts catalans i es foradaren moltes banderes catalanes, però encara hi moriren més moros, falangistes i legionaris a sou dels feixistes.

En fi aquí hem de posar les formes italianes i castellanques que ens recorden Leo Spitzer (*ZRPh*. XLIII, 332n., 487) i Gerhard Rohlfs (*Italianische Grammatik* I, 378): Abruzzi *tótara, tútara* «tossolo dela pannoc-